

Σύλλογος
Αρχαίας Ελληνικής Φιλοσοφίας
«σὺν Ἀθηνᾶ»

Ανακεφαλαίωση – Σταθμοί – Στόχοι

Σάββατο, 6 Οκτωβρίου 2018

Κατερίνα Δ. Χατζοπούλου

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ – ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΟΥ ΕΤΟΥΣ

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ

23 ΕΙΣΑΓΩΓΗ // ΠΛΑΤΩΝΙΚΟΙ ΔΙΑΛΟΓΟΙ: *ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ* (Π. Αραβοσιτά)

30 ΠΛΑΤΩΝΙΚΟΙ ΔΙΑΛΟΓΟΙ: *ΘΕΑΙΤΗΤΟΣ* (Ζ. Κρυωνά)
ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ-ΛΟΓΙΚΗ (Β. Βασιλειάδου)

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ

7 ΠΛΑΤΩΝΙΚΟΙ ΔΙΑΛΟΓΟΙ: *ΜΕΝΩΝ* (Κ. Χατζοπούλου)

13-15 **2^ο ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑΣ**
(πρόγραμμα: synathena.gr/epistemology2/)

21 ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ: ΣΤΩΙΚΟΙ - ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ (Κ. Χατζοπούλου)

ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ-ΛΟΓΙΚΗ (Β. Βασιλειάδου)

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ

4 ΠΛΑΤΩΝ: *ΠΟΛΙΤΕΙΑ* VI (Κ. Χατζοπούλου)

11 ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ (Κ. Χατζοπούλου)

ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ-ΛΟΓΙΚΗ (Β. Βασιλειάδου)

25 ΠΛΑΤΩΝΙΚΟΙ ΔΙΑΛΟΓΟΙ: *ΕΥΘΥΦΡΩΝ* (Κ. Χατζοπούλου)

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

2 ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ: Σκεπτικισμός: Ακαδημεικοί & Πυρρώνειοι
(Δ. Ναλμπάντης)

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ: *ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ* III, *ΡΗΤΟΡΙΚΗ* I (Κ.
Χατζοπούλου)

9 ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ-ΛΟΓΙΚΗ (Β. Βασιλειάδου)

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ

20 Η εξέλιξη της ελληνικής παιδαγωγικής σκέψης & πράξης (Βάσω Βασιλειάδου)

27 Ο Πλάτωνας στο Βυζάντιο (Παναγιώτης Μέτσικας)

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ

3 ΠΛΑΤΩΝΙΚΟΙ ΔΙΑΛΟΓΟΙ: *ΦΑΙΔΩΝ* (Κατερίνα Χατζοπούλου)

10 ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ: Ακαδημεικός Σκεπτικισμός (Δημήτρης Ναλμπάντης)

17 Η έννοια της υπόστασης (Παρασκευή Αραβοσιτά)

24 ΠΛΑΤΩΝΙΚΟΙ ΔΙΑΛΟΓΟΙ: *ΓΟΡΓΙΑΣ* (Μαρία Θεμελή)

ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ-ΛΟΓΙΚΗ (Βάσω Βασιλειάδου)

ΜΑΡΤΙΟΣ

10 ΠΛΑΤΩΝΙΚΟΙ ΔΙΑΛΟΓΟΙ: *ΚΡΙΤΩΝ* (Μαρία Θεμελή)

17 ΠΛΑΤΩΝΙΚΟΙ ΔΙΑΛΟΓΟΙ: *ΜΕΝΕΞΕΝΟΣ* (Μαρία Χατζηιωανκειμίδου)

ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ-ΛΟΓΙΚΗ (Βάσω Βασιλειάδου)

31 Στωικοί & Επικούρειοι: ηθικός τρόπος ζωής (Παρασκευή Αραβοσιτά)

ΑΠΡΙΛΙΟΣ

14 ΠΛΑΤΩΝΙΚΟΙ ΔΙΑΛΟΓΟΙ: *ΤΙΜΑΙΟΣ* (Θωμάς Βουγιουκλής, Βάσω Βασιλειάδου) **ΔΗΜ. ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ**

21 ΠΛΑΤΩΝΙΚΟΙ ΔΙΑΛΟΓΟΙ: ΘΕΑΓΗΣ (Δημήτρης Ναλμπάντης)

27-29 **3^ο ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ -
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ**

ΜΑΙΟΣ

5 ΣΥΝΕΔΡΙΑΚΟ ΥΛΙΚΟ: Η ιστορική εξέλιξη της αποδοχής των παθών στη σύγχρονη διακυβέρνηση (Συμεών Μαυρίδης) // Η κάθετη συνοχή των δομών: από τη γλώσσα στην πολιτεία (Κατερίνα Χατζοπούλου)

12 ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ Διονύσιος Αρεοπαγίτης: θεολόγος ή φιλόσοφος (Κωνσταντίνος Γεωργιάδης)

19 ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ-ΛΟΓΙΚΗ (Βάσω Βασιλειάδου)

26 ΦΙΛΟΔΗΜΟΣ: ΠΕΡΙ ΠΑΡΡΗΣΙΑΣ (Δημήτρης Ναλμπάντης)

ΙΟΥΝΙΟΣ

2 ΣΥΝΕΔΡΙΑΚΟ ΥΛΙΚΟ: Πρὸς μία στενή ἔννοια τοῦ ὅρου Πολιτική Θεολογία κατὰ τὸν ἑλληνα λόγο (Κωνσταντίνος Γεωργιάδης)

ΣΤΑΘΜΟΙ ΩΣ ΤΩΡΑ

2012	Ίδρυση (20 φιλόλογοι + 1 μαθηματικός) Έναρξη συναντήσεων Σαββάτου (ενηλίκων & παιδιών)
2014	1 ^ο Συνέδριο Πολιτικής Φιλοσοφίας (Καβάλα – Υπό την αιγίδα του Δήμου Καβάλας)
2015	Έναρξη συναντήσεων και στη Θεσσαλονίκη, συνδιοργάνωση με τα Σεμινάρια Κήπος 1 ^ο Συνέδριο Επιστημολογίας (Καβάλα – Υπό την αιγίδα του Δήμου Καβάλας) - Καθιέρωση συνεδρίων ανά διετία εναλλάξ Πολιτικής Φιλοσοφίας & Επιστημολογίας
2016	2 ^ο Συνέδριο Πολιτικής Φιλοσοφίας (Καβάλα – Υπό την πνευματική αιγίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου) έκδοση πρώτων πρακτικών συνεδρίου 2014
2017	2 ^ο Συνέδριο Επιστημολογίας (Καβάλα – Υπό την αιγίδα του Δήμου Καβάλας)
2018	3 ^ο Συνέδριο Πολιτικής Φιλοσοφίας (Θεσσαλονίκη – Υπό την αιγίδα του Δήμου Θεσσαλονίκης) συνδιοργάνωση με το Περιοδικό Φιλοσοφείν

- Ο Σύλλογος Αρχαίας Ελληνικής Φιλοσοφίας «σὺν Ἀθηνᾶ» στόχο έχει τη συστηματική εξέταση και παρουσίαση όλων των ρευμάτων του αρχαιοελληνικού στοχασμού και συναφών χώρων. Προγραμματικές δράσεις: οι συναντήσεις του Σαββάτου & δύο διημέριες συνέδρια, Πολιτικής Φιλοσοφίας και Επιστημολογίας.
- Επιθυμία μας είναι το έργο να μπορέσει να συνεχιστεί, να το πλαισιώσουν και να το παραλάβουν άνθρωποι που συμμερίζονται τον ενθουσιασμό του πρώτου πυρήνα ανθρώπων για το έργο, με ομόνοια, αφοσίωση και επίγνωση. Ουσιαστικός στόχος είναι η καλλιέργεια του λογιστικού μέρους στην ανθρώπινη ύπαρξη, το οποίο, όπως σοφά διαπιστώνουν οι αρχαίοι, χρειάζεται συναισθηματική νηφαλιότητα.
- Ευγνωμοσύνη οφείλουμε σε όλους τους συντελεστές, φίλους, συμμετέχοντες, συμμαθητές, αγωνιστές και δασκάλους.
- Υπάρχει ακόμη πολύς δρόμος, αν είναι να δούμε όλα τα κείμενα.

Αριστοτέλης, Περί ερμηνείας

Λόγος: γλώσσα και λογική

Τι κάνουν οι ανθρώπινες
γλώσσες;

(Γιατί μιλάμε;)

Συνδέουν ήχο και
πληροφορία με
συστηματικό τρόπο.

Τι είδους πληροφορία;

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑ

Τι γνωρίζω.

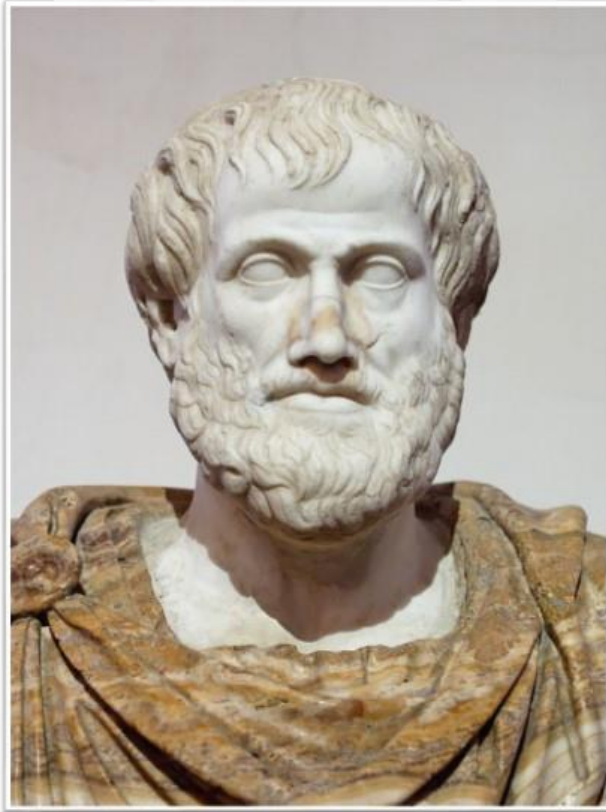
Τι νομίζω.

Τι θέλω.

ΣΗΜΕΡΑ

- Θα δούμε τα βασικά σημεία από όλο το συνοπτικό αριστοτελικό σύγγραμμα *Περί ερμηνείας*.
- Στόχος της παρουσίασης είναι η εστίαση της προσοχής στη λειτουργία της ανθρώπινης ομιλίας και η συνειδητοποίηση της συστηματικότητας στη γλώσσα.
- Ο λόγος είναι ένα εργαλείο που έχουμε πάντα μαζί μας και ένα πολύτιμο δώρο από όλες τις προηγούμενες γενιές.
- Στο τελευταίο μέρος συνδέσεις γίνονται μεταξύ της αριστοτελικής προσέγγισης και προσεγγίσεις των Στωικών.

Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΣΗΜΑΣΙΑΣ ΣΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ
4^ο αιώνας π. Χ.

Περί ερμηνείας 17b 13-17

*Ἔστι μὲν τὰ ἐν τῇ φωνῇ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ
παθημάτων σύμβολα, καὶ τὰ γραφόμενα τῶν ἐν τῇ
φωνῇ. καὶ ὥσπερ οὐδὲ γράμματα πᾶσι τὰ αὐτά,
οὐδὲ φωναὶ αἱ αὐταί. ὧν μέντοι ταῦτα σημεία
πρώτων, ταῦτα πᾶσι παθήματα τῆς ψυχῆς, καὶ ὧν
ταῦτα ὁμοιώματα πράγματα ἤδη ταῦτα.*

«Οἱ ἤχοι τῆς ἀνθρώπινης φωνῆς εἶναι σύμβολα τῶν παθημάτων τοῦ νοῦ/ψυχῆς καὶ οἱ γραπτὸς λόγος εἶναι σύμβολο τῶν ἡχῶν. Ὅπως τὰ γράμματα δὲν εἶναι σε ὅλους τοὺς λαοὺς τὰ ἴδια, ἐτσι οὐτε καὶ οἱ ἤχοι εἶναι ἴδιοι. Ὅμως αὐτὰ που συμβολίζονται μέσω τῶν ἡχῶν καὶ τῶν γραμμάτων, δηλαδή τὰ παθήματα τῆς ψυχῆς (νοήματα, συναισθήματα), εἶναι σε ὅλους τὰ ἴδια, ὅπως τὰ ἴδια εἶναι τὰ πράγματα/καταστάσεις τῶν ὁποίων τὰ παθήματα τῆς ψυχῆς ἀποτελοῦν ὁμοιώματα.»

ΟΡΙΣΜΟΙ

Ὄνομα μὲν οὖν ἐστὶ φωνὴ σημαντικὴ κατὰ συνθήκην ἄνευ χρόνου.

«Ὄνομα λοιπόν είναι ένα εκφώνημα, το οποίο έχει σημασία κατὰ συνθήκη, δίχως χρόνο.»¹

Ῥῆμα δέ ἐστι τὸ προσσημαῖνον χρόνον. «Ῥῆμα είναι αυτό που επιπλέον σημαίνει χρόνο.»²

ἄνευ δὲ ῥήματος οὐδεμία κατάφασις οὐδ' ἀπόφασις. «Δίχως ῥήμα δεν υπάρχει ούτε κατάφαση ούτε ἀρνηση.»³

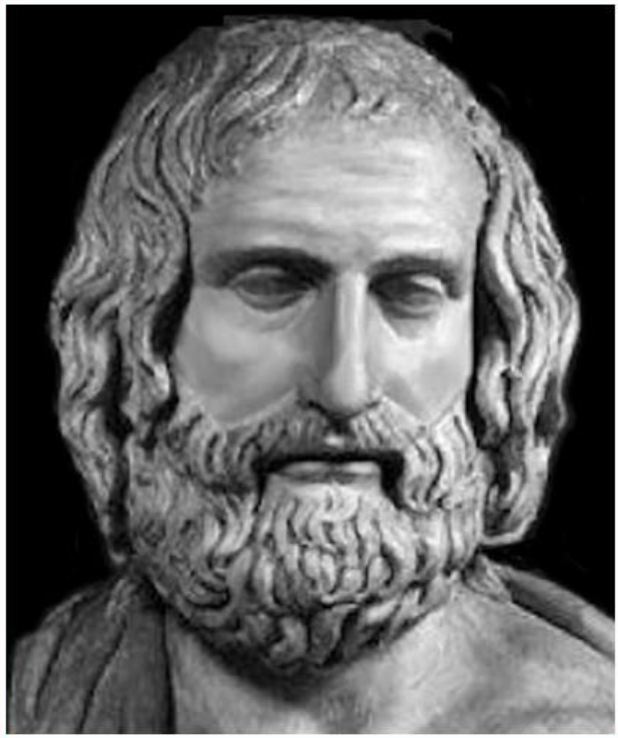
¹ Αριστοτέλης, *Περί ερμηνείας* 2.16a 19-20.

² Αριστοτέλης, *Περί ερμηνείας* 3.16b 6.

³ Αριστοτέλης, *Περί ερμηνείας* 10.19b 13.

περὶ γὰρ σύνθεσιν καὶ διαίρεσιν ἔστι τὸ ψεῦδος τε καὶ τὸ ἀληθές. τὰ μὲν οὖν ὀνόματα αὐτὰ καὶ τὰ ῥήματα ἔοικε τῷ ἄνευ συνθέσεως κὶ διαίρέσεως νοήματι, οἷον τὸ ἄνθρωπος ἢ λευκόν, ὅταν μὴ προστεθῇ τι· οὔτε γὰρ ψεῦδος οὔτε ἀληθές πω. σημεῖον δ' ἔστι τοῦδε· καὶ γὰρ ὁ τραγέλαφος σημαίνει μὲν τι, οὔπω δὲ ἀληθές ἢ ψεῦδος, εἰ μὴ τὸ εἶναι ἢ μὴ εἶναι προστεθῇ ἢ ἀπλῶς ἢ κατὰ χρόνον. «Το ψεύδος καὶ ἡ ἀλήθεια προκύπτουν ὅταν ἔχουμε σύνθεση καὶ διαχωρισμό. Ἐτσι λοιπὸν τὰ ὀνόματα ἀπὸ μόνᾶ τους καὶ τὰ ῥήματα—ὅπως, γιὰ παράδειγμα, τὸ 'ἄνθρωπος' ἢ τὸ 'λευκό', ὅταν δὲν τους προστεθεῖ κάτι—μοιάζουν με τὰ νοήματα χωρὶς σύνθεση ἢ διαχωρισμό· διότι δὲν εἶναι ἀκόμη οὔτε ψευδὴ οὔτε ἀληθῆ, αποτελοῦν ὡστόσο σημεῖο ἐνὸς συγκεκριμένου πράγματος. Ἀφοῦ ἀκόμη καὶ ὁ 'τραγέλαφος' σημαίνει μὲν κάτι, δὲν εἶναι ὅμως ἀκόμη οὔτε ἀλήθεια οὔτε ψεύδος, ἀν δὲν προστεθεῖ τὸ 'εἶναι' ἢ τὸ 'δὲν εἶναι', εἴτε σκέτο εἴτε με χρονικὸ προσδιορισμό.»⁴

⁴ Ἀριστοτέλης, *Περὶ ἐρμηνείας* 1.16a 12–18.

ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ

5^{ος} αιώνας π. Χ.

*διεῖλέ τε τὸν λόγον
πρῶτος εἰς τέτταρα,
εὐχωλήν, ἐρώτησιν,
ἀπόκρισιν, ἐντολήν*

«Διέκρινε πρώτος (ο
Πρωταγόρας) την ανθρώπινη
ομιλία σε τέσσερα είδη: ευχή,
ερώτηση, απάντηση, εντολή.»

(πηγή: Διογένης Λαέρτιος 9.8.54)

ἔστι δὲ λόγος ἅπας μὲν σημαντικός, οὐχ ὡς ὄργανον δε, ἀλλ' ὥσπερ εἴρηται κατὰ συνθήκην· ἀποφαντικός δὲ οὐ πᾶς, ἀλλ' ἐν ᾧ τὸ ἀληθεύειν ἢ ψεύδεσθαι ὑπάρχει· οὐκ ἐν ἅπασιν δὲ ὑπάρχει, οἷον ἡ εὐχή λόγος μὲν, ἀλλ' οὐτ' ἀληθὴς οὔτε ψευδής. οἱ μὲν οὖν ἄλλοι ἀφείσθωσαν [...] ὁ δὲ ἀποφαντικός τῆς νῦν θεωρίας. «Κάθε πρόταση ἔχει σημασία, ὅχι ως εργαλείο, ἀλλὰ, ὅπως εἶπαμε, κατὰ σύμβαση. Ὅμως δεν εἶναι ὅλες οἱ προτάσεις ἀποφαντικές, ἀλλὰ μόνο ἐκεῖνες γιὰ τις ὁποῖες ἰσχύει ὅτι εἶναι ἀληθεῖς ἢ ψευδεῖς. Καὶ τοῦτο δεν ἰσχύει γιὰ ὅλες: γιὰ παράδειγμα ἡ προσευχή εἶναι μὲν πρόταση, ἀλλὰ δεν εἶναι οὔτε ἀληθὴς οὔτε ψευδής. Ἀς ἀφήσουμε λοιπὸν κατὰ μέρος τις ἄλλες [...]. Ἡ ἐρευνα μας ἐδῶ ἀφορᾷ τις ἀποφαντικές προτάσεις.»⁵

⁵ Ἀριστοτέλης, *Περὶ ἐρμηνείας* 4.17a 1-6. Μετάφραση βασισμένη στον Καλλιγὰ (2011). Γιὰ τὴ χρήση τῶν ὀνομάτων ὡς συμβόλων βλ. παραπλήσια στους *Σοφιστικούς ἐλέγχους* 1.165a 6-9.

ΑΠΟΦΑΝΣΗ: ΠΡΟΤΑΣΗ ΔΗΛΩΣΗΣ

Ἔστι δ' ἡ μὲν ἀπλή ἀπόφανσις φωνὴ σημαντικὴ περὶ τοῦ εἰ ὑπάρχει τι ἢ μὴ ὑπάρχει, ὥς οἱ χρόνοι διήρηνται· κατάφασις δέ ἐστιν ἀπόφανσις τινὸς κατὰ τινός, ἀπόφασις δέ ἐστιν ἀπόφανσις τινὸς ἀπὸ τινός. «Ἡ ἀπλή ἀπόφανση εἶναι μια εκφώνηση που ἔχει σημασία και αφορὰ το αν κάτι ισχύει ἢ δεν ισχύει για κάτι, ανάλογα με τις χρονικὲς υποδιαϊρέσεις. Και η κατάφαση εἶναι μια ἀπόφανση ὅπου κάτι κατηγορεῖται σε κάτι, ενώ ἀρνηση εἶναι μια ἀπόφανση που αρνεῖται κάτι για κάτι.»

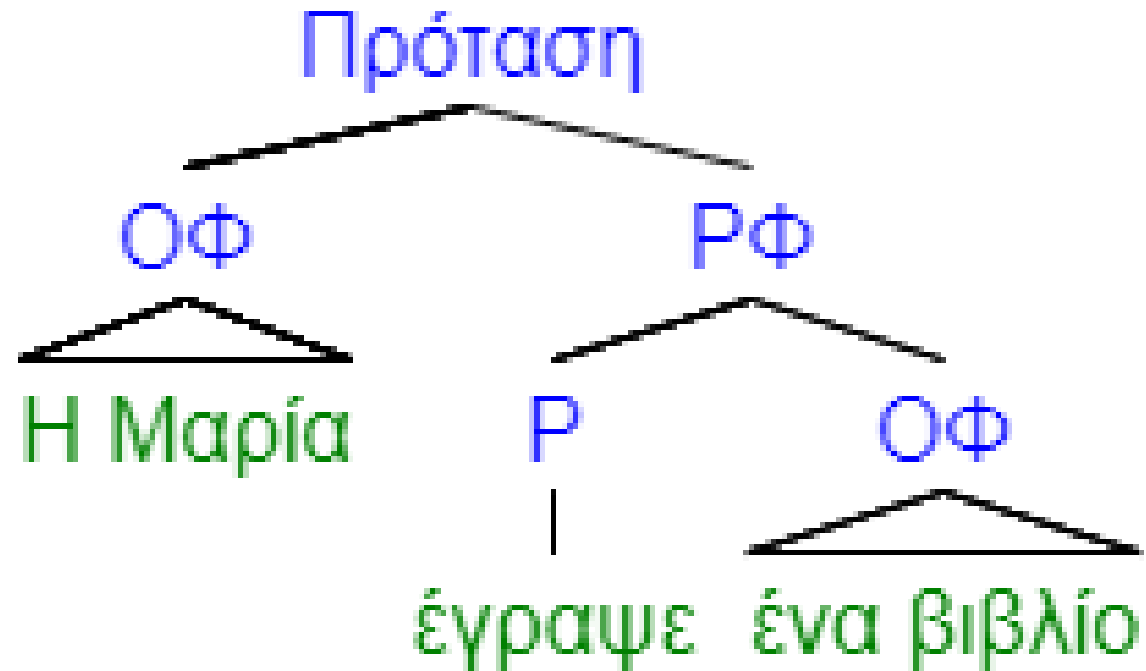
ἐπεὶ δὲ ἔστι καὶ τὸ ὑπάρχον ἀποφαίνεσθαι ὡς μὴ ὑπάρχον καὶ τὸ μὴ ὑπάρχον ὡς ὑπάρχον καὶ τὸ ὑπάρχον ὡς ὑπάρχον καὶ τὸ μὴ ὑπάρχον ὡς μὴ ὑπάρχον, καὶ περὶ τοὺς ἐκτὸς δὲ τοῦ νῦν χρόνους ὡσαύτως, ἅπαν ἂν ἐνδέχοιτο καὶ ὁ κατέφησέ τις ἀποφῆσαι καὶ ὁ ἀπέφησε καταφῆσαι· ὥστε δῆλον ὅτι πάση καταφάσει ἐστὶν ἀπόφασις ἀντικειμένη καὶ πάση ἀποφάσει κατάφασις.⁶ «Ἐπειδὴ ὁμως κανεῖς μπορεῖ να αποφανθεῖ και ὅτι αὐτό που ισχύει δεν ισχύει, και ὅτι ισχύει αὐτό που δεν ισχύει, και ὅτι ισχύει αὐτό που ισχύει, και ὅτι δεν ισχύει αὐτό που δεν ισχύει, και το ἴδιο ὅσον αφορὰ τους χρόνους ἔξω ἀπὸ τον παρόντα, εἶναι ἐνδεχόμενο να ἀρνηθεῖ ὅ,τι κάποιος ἄλλος καταφάσκει ἢ να καταφάσκει ὅ,τι κάποιος ἄλλος ἀρνείται.»

⁶ Ἀριστοτέλης, Περί ἐρμηνείας 6.17a.

καὶ ἔστω ἀντίφρασις τοῦτο, κατάφρασις καὶ ἀπόφρασις αἱ ἀντικείμεναι· λέγω δὲ ἀντικεῖσθαι τὴν τοῦ αὐτοῦ κατὰ τοῦ αὐτοῦ, —μὴ ὁμωνύμως δέ, καὶ ὅσα ἄλλα τῶν τοιούτων προσδιορίζομεθα πρὸς τὰς σοφιστικὰς ἐνοχλήσεις.⁷ «Εἶναι προφανές ἄρα ὅτι για κάθε κατάφραση υπάρχει κάποια αντιθετη ἄρνηση, και για κάθε ἄρνηση κάποια κατάφραση. Ας δεχτούμε λοιπόν ὅτι ἀντίφραση εἶναι το εξής: η κατάφραση και η ἄρνηση που εἶναι ἀντίθετες. Και ὅταν λέγω ὅτι εἶναι ἀντίθετες ἐννοῶ ὅτι ἀφοροῦν τὴν κατηγορήση του ἴδιου στο ἴδιο—ἀλλὰ ὄχι ὁμωνυμικά (ὄχι ως συνώνυμα), και σύμφωνα με ὅσα ἄλλα τέτοια προσιδιάζουν ἀπέναντι στις ἐνοχλητικές σοφιστικές πρακτικές.»

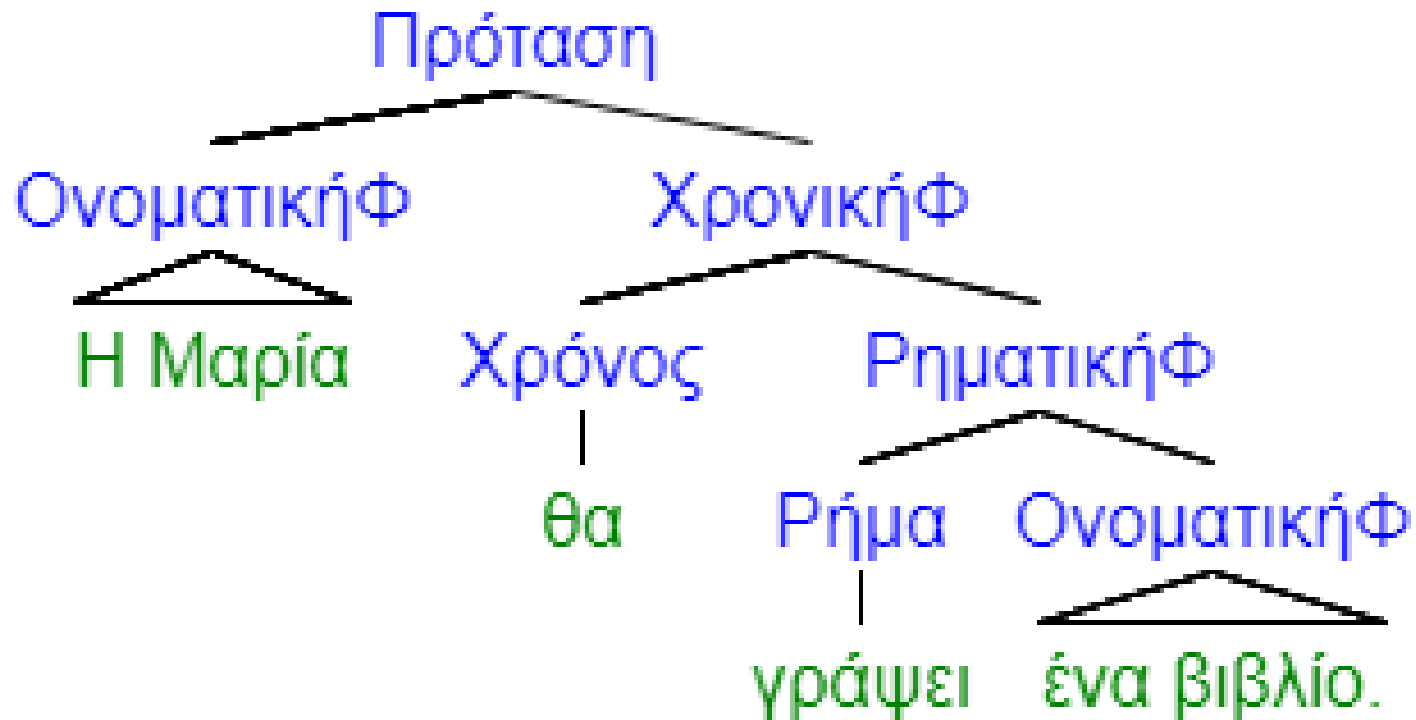
⁷ Ἀριστοτέλης, Περὶ ἐρμηνείας 6.17a..

ΚΑΘΕΤΗ ΔΟΜΗΣΗ ΤΩΝ ΓΛΩΣΣΩΝ

Το δέντρο αναπαριστά σχέσεις μεταξύ των λέξεων.

ΚΑΘΕΤΗ ΔΟΜΗΣΗ ΤΩΝ ΓΛΩΣΣΩΝ

**απλοποιημένη δομή για τις ανάγκες της παρουσίασης*

Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΘΕΤΗ ΔΟΜΗΣΗ - ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΙ

οὐχί, εἰ σκυτεὺς καὶ ἀγαθός, καὶ σκυτεὺς ἀγαθός «Δεν ισχύει ότι αν κανείς είναι σκυτόμος και καλός, είναι και καλός σκυτόμος.»⁸

ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΣ ΠΡΟΤΑΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΛΕΞΙΚΗΣ ΑΡΝΗΣΗΣ

οἷον τοῦ ἄνθρωπος βαδίζει οὐ τὸ οὐκ ἄνθρωπος βαδίζει ἀπόφρασις, ἀλλὰ τὸ οὐ βαδίζει ἄνθρωπος. «Για το 'ο άνθρωπος βαδίζει' η άρνηση δεν θα είναι το 'ο μη άνθρωπος βαδίζει', αλλά το 'ο άνθρωπος δεν βαδίζει'.»⁹

⁸ Αριστοτέλης, *Περί ερμηνείας* 11.20b 35-36.

⁹ Αριστοτέλης, *Περί ερμηνείας* 12.21b 7-8.

ΓΛΩΣΣΑ: ΣΧΕΣΕΙΣ ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ

<i>Η</i>	<i>Μαρία</i>	<i>φόρεσε</i>	<i>μια</i>	<i>γαλάζια</i>	<i>ζακέτα</i>	<i>χθες.</i>
Οριστικό άρθρο ♀	άνθρωπος ♀	ρήμα ΠΑΡΕΛΘ	αόρ. άρθρο ♀	επίθετο ♀	ρούχο ♀	1 μέρα πριν

Η Μαρία φόρεσε μια γαλάζια ζακέτα χθες.

** Η Μαρία φόρεσε μια γαλάζια ζακέτα αύριο*

** Το Μαρία φόρεσε μια γαλάζια ζακέτα χθες.*

** Η Μαρία φόρεσε ένα γαλάζιο ζακέτα χθες.*

** Η Μαρία θα φορέσει μια γαλάζια ζακέτα χθες.*

ΣΧΕΣΕΙΣ ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ

<i>Η</i>	<i>Μαρία</i>	<i>διάβασε</i>	<i>έναν</i>	<i>εκτενή</i>	<i>τόμο.</i>
Οριστικό άρθρο ♀	άνθρωπος ♀	ρήμα ΠΑΡΕΛΘ	αόρ. άρθρο ♂	επίθετο ♂	ρούχο πλεκτό ♂

Η Μαρία διάβασε έναν εκτενή τόμο.

**Το Μαρία διάβασε έναν εκτενή τόμο*

**Η Μαρία διάβασε μια εκτενή τόμο*

**Η Μαρία διάβασε έναν εκτενή τόμος*

**Η Μαρίας διάβασε έναν εκτενές τόμος*

ΚΑΘΕΤΗ ΔΟΜΗΣΗ & ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ

- Πιο πρόσφατα χώροι της Ιστορικής Σύνταξης διαπιστώνουν από εξέταση της διαχρονίας των γλωσσών, ότι τα λεξικά τεμάχια τείνουν να ανέρχονται στις λεκτικές δομές.
- Το φαινόμενο αυτό ονομάζεται ανιούσα επανανάλυση (upward reanalysis, βλ. Roberts & Roussou 2003, πβ. van Gelderen 2004).
- Αυτού του είδους η διαπιστωμένη ιστορική αλλαγή επιβεβαιώνει περαιτέρω την κάθετη δόμηση στις φυσικές γλώσσες.

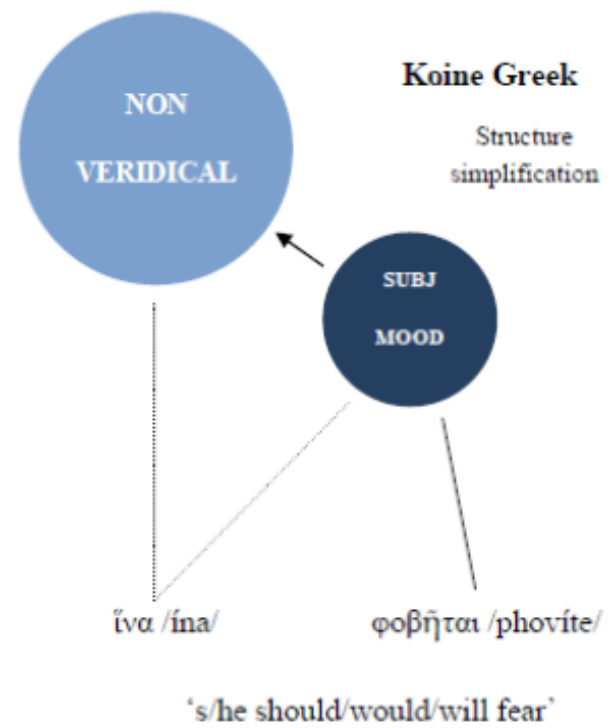
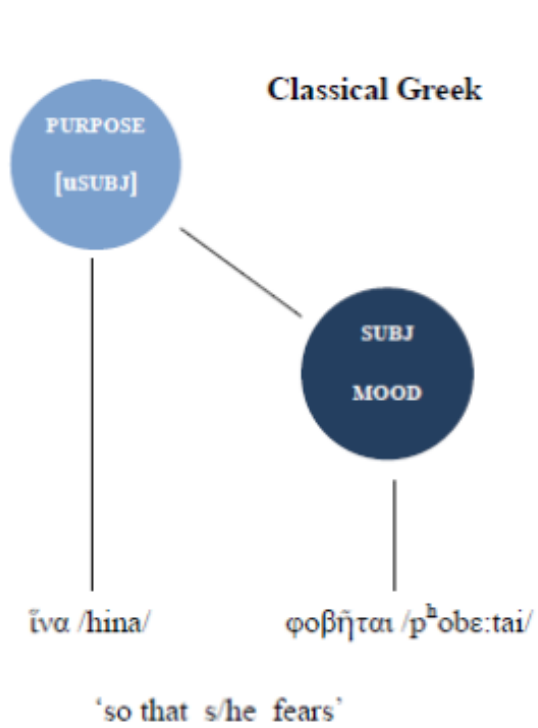
ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ: ΑΛΛΑΓΗ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ *INA*

αὖθις κέλευσον, ἵνα σαφῶς μάθωσί σου. ATTIC GREEK
aut^his keleuson hina sap^ho:s mat^ho:si su:
again order.AOR.IMP.2SG **so.that** clearly understand.AOR.SUBJ.3PL you.GEN.
‘Repeat the order, so that they may clearly understand you.’ [clause][clause]

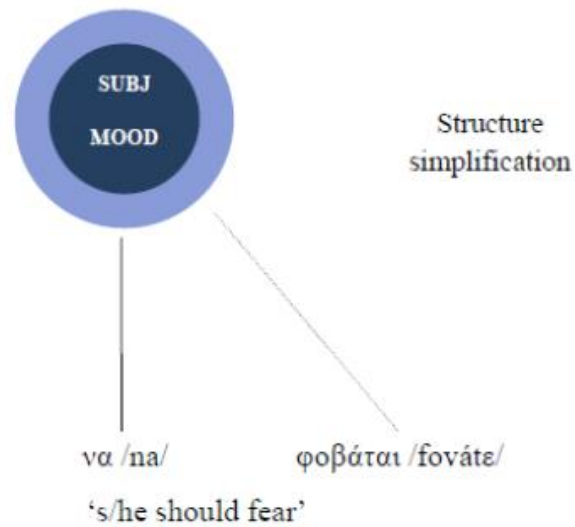
κέλευσον ἵνα ἐξέλθωσιν θηρία ἐκ τοῦ δρυμοῦ KOINE GREEK
kéleuson ina eksélthosin thiría ek tu dhrymú
order.AOR.IMP.2SG **INA** come.out beast.NOM.PL from the.GEN forest.GEN
‘Order that beasts come out of the forest [...].’ [clause [INA clause]]

Παραδείγματα από:

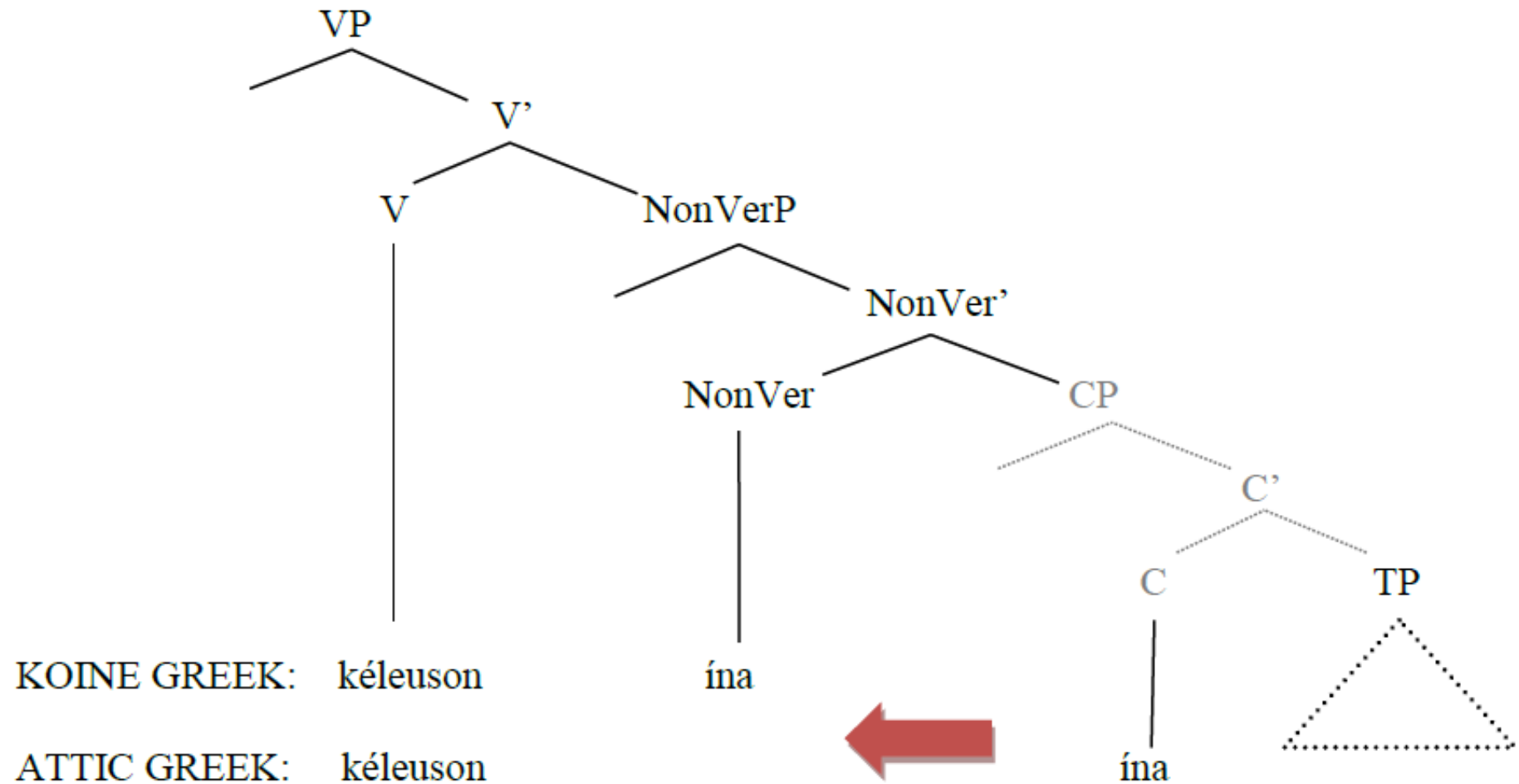
Ευριπίδης, *Ελένη* 1416 & *Testamentum Abrahæ* 10.19-20.

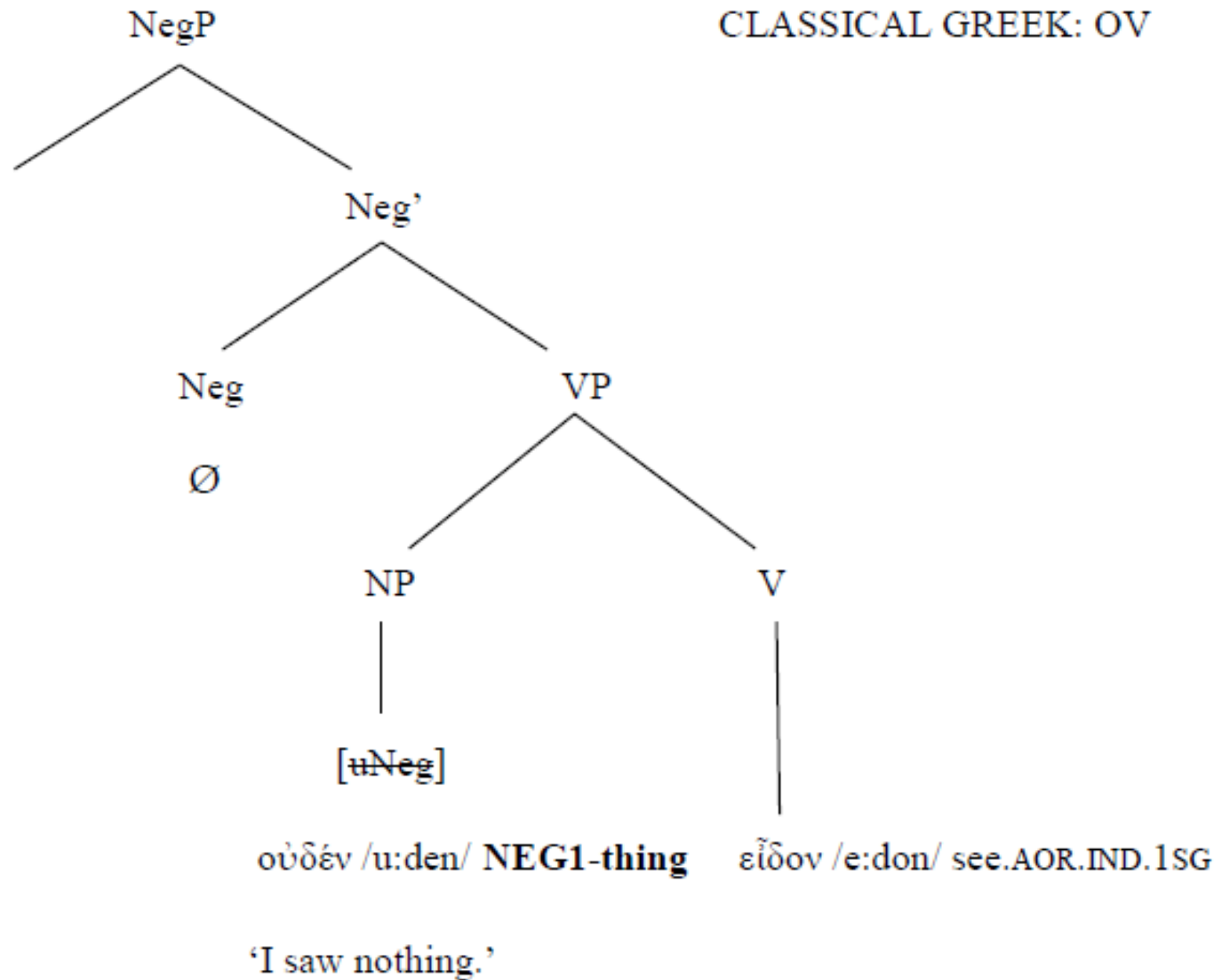
Late Medieval/ Modern Greek

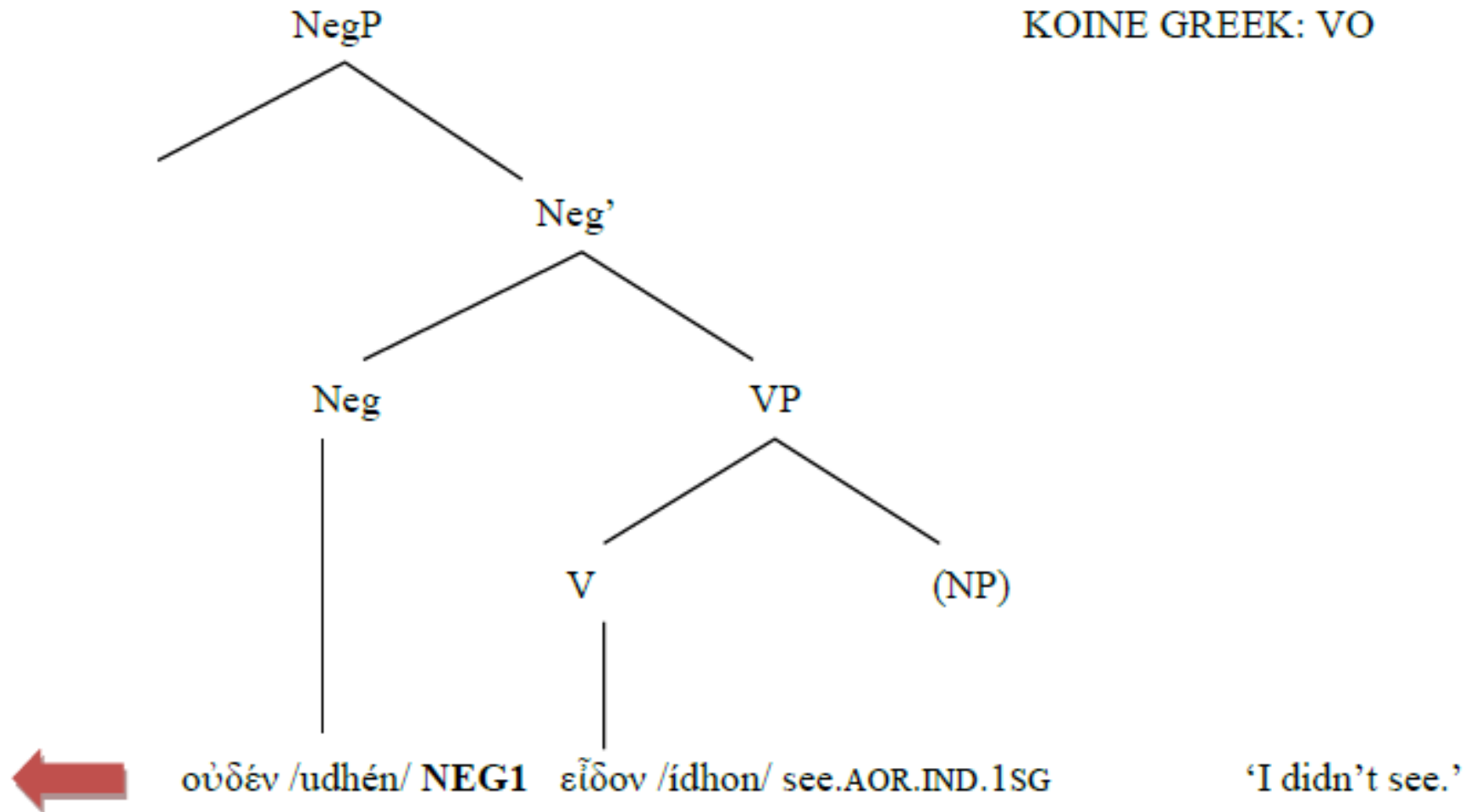
ΑΝΙΟΥΣΑ ΕΠΑΝΑΝΑΛΥΣΗ (UPWARD REANALYSIS)

ΑΝΙΟΥΣΑ ΕΠΑΝΑΝΑΛΥΣΗ (UPWARD REANALYSIS)

ΑΝΙΟΥΣΑ ΕΠΑΝΑΝΑΛΥΣΗ (ΑΛΛΑΓΉ ΈΡΓΟΥ ΤΟΥ ΟΥΔΕΝ)

ΟΙ ΓΛΩΣΣΕΣ ΡΕΠΟΥΝ ΠΡΟΣ ΤΟ ΑΛΗΘΕΣ

Φανερόν δὴ ἐκ τῶν εἰρημένων ὅτι τὸ ἐξ ἀνάγκης ὄν κατ' ἐνέργειάν ἐστιν, ὥστε εἰ πρότερα τὰ αἰδία, καὶ ἐνέργεια δυνάμεως προτέρα. «Εἶναι φανερό ἀπ' ὅσα ἔχουν ειπωθεῖ πως αὐτό που εἶναι ἀναγκαῖο νὰ εἶναι ἐνέργεια, οπότε, ἀν τὰ αἰώνια εἶναι πρότερα, τότε καὶ ἡ ἐνέργεια θὰ εἶναι πρότερη ἀπὸ τὴ δυνατότητα.»¹⁰

Η ΑΛΗΘΕΙΑ & ΤΟ ΨΕΥΔΟΣ ΑΦΟΡΑ ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ & ΤΟ ΠΑΡΟΝ

Ἐπὶ μὲν οὖν τῶν ὄντων καὶ γενομένων ἀνάγκη τὴν κατάφρασιν ἢ τὴν ἀπόφρασιν ἀληθῆ ἢ ψευδῆ εἶναι. «Για ὅσα ἰσχύουν στο παρόν καὶ το παρελθόν εἶναι ἀναγκαῖο ἡ κατάφραση ἢ ἡ ἀρνηση τοὺς νὰ εἶναι εἴτε ἀληθῆς εἴτε ψευδῆς.»¹¹

¹⁰ Ἀριστοτέλης, *Περὶ ἐρμηνείας* 13.23a 21-23.

¹¹ Ἀριστοτέλης, *Περὶ ἐρμηνείας* 8.18a 28-29.

- Όσον αφορά το αληθές και το ψευδές, αλλά και γενικότερα το θέμα της αιτιότητας και του ντετερμινισμού, σημαντική στο *Περί ερμηνείας* είναι η ανάλυση όσον αφορά τις προτάσεις μέλλοντα, τις δηλώσεις δηλαδή που αναφέρονται σε μελλοντικά γεγονότα.
- Επισημαίνει ο Αριστοτέλης ότι μόνο το παρελθόν και το παρόν ουσιαστικά είναι αληθειακά εκτιμήσιμα: μπορούν να λάβουν αληθειακή τιμή μόνο γεγονότα που τοποθετούνται στο παρελθόν ή στο παρόν και είναι εντυπωσιακή εδώ η συμφωνία που εμφανίζει με νεότερες σημασιολογικές αναλύσεις όσον αφορά τον μέλλοντα (Portner 2009, Giannakidou 2012, 2014).

- Κατά τον Αριστοτέλη οι προτάσεις δήλωσης που αφορούν το μέλλον, όπως η πρόταση που αναφέρει, *αύριο θα γίνει ναυμαχία*, δεν μπορούν να αξιολογηθούν ως αληθείς ή ψευδείς χωρίς αντίφαση και λογικά λάθη με βάση το ότι η άρνηση αντιστρέφει την αληθειακή τιμή της πρότασης.

Πίνακας. 1. Λογική άρνηση: ο μονοθέσιος σύνδεσμος που αντιστρέφει την αληθειακή τιμή της πρότασης

			$\pi = 1 \rightarrow \neg\pi = 0$	$\pi = 0 \rightarrow \neg\pi = 1$
ΠΑΡΟΝ	π	Η Μαρία είναι τραγουδίστρια.	Αληθές	Ψευδές
	$\neg\pi$	Η Μαρία δεν είναι τραγουδίστρια.	Ψευδές	Αληθές
ΠΑΡΕΛΘΟΝ	π	Η Μαρία αρρώστησε προχθές.	Αληθές	Ψευδές
	$\neg\pi$	Η Μαρία δεν αρρώστησε προχθές.	Ψευδές	Αληθές
ΜΕΛΛΟΝ	π	Η Μαρία θα πεθάνει αύριο.	?	?
	$\neg\pi$	Η Μαρία δεν θα πεθάνει αύριο.	?	?

- Αν μια δήλωση μέλλοντα είναι αληθής, θα πρέπει η άρνηση της να είναι ψευδής. Δεν μπορεί να είναι ταυτόχρονα αληθείς μια δήλωση και η άρνηση της. Αναγκαστικά ή θα γίνει το γεγονός ή δεν θα γίνει.
- Αναγκαστική όμως είναι μόνο η διάζευξη, όχι η αλήθεια ή το ψεύδος του ενός ή του άλλου σκέλους, αν θα γίνει ή δεν θα γίνει η εν λόγω ναυμαχία είτε αύριο είτε σε δέκα χιλιάδες χρόνια.
- Διαφοροποιείται άρα ο Αριστοτέλης από αιτιοκρατική θεώρηση του σύμπαντος και αφήνει περιθώρια ελευθερίας, εξέτασης και δράσης, αλλά αποτελεί αυτό και ρεαλιστική παραδοχή άγνοιας του μέλλοντος.
- Παραπλήσια εξετάζει και την ίδια την έννοια της τροπικότητας, τα διάφορα είδη και τη σχέση τους με την άρνηση, προτασιακή και λεξική. Ενδεικτικά για τα παραπάνω παραθέτουμε τα ακόλουθα χωρία από το αριστοτελικό *Περί ερμηνείας*.

ἀλλὰ μὴν οὐδ' ὥς οὐδέτερόν γε ἀληθές ἐνδέχεται λέγειν, οἷον ὅτι οὐτ' ἔσται οὔτε οὐκ ἔσται. πρῶτον μὲν γὰρ οὔσης τῆς καταφάσεως ψευδοῦς ἢ ἀπόφρασις οὐκ ἀληθής, καὶ ταύτης ψευδοῦς οὔσης τὴν κατάφρασιν συμβαίνει μὴ ἀληθῆ εἶναι. καὶ πρὸς τούτοις, εἰ ἀληθές εἰπεῖν ὅτι λευκὸν καὶ μέλαν, δεῖ ἄμφω ὑπάρχειν, εἰ δὲ ὑπάρξαι εἰς αὖριον, ὑπάρξει εἰς αὖριον· εἰ δὲ μήτ' ἔσται μήτε μὴ ἔσται αὖριον, οὐκ ἂν εἴη τὸ ὁπότερ' ἔτυχεν, οἷον ναυμαχία· δέοι γὰρ ἂν μήτε γενέσθαι ναυμαχίαν μήτε μὴ γενέσθαι. «Ὅμως ἐπίσης δεν μπορούμε να πούμε ὅτι κανένα ἀπὸ τα δύο δεν εἶναι ἀληθές, ὅτι δηλαδή οὔτε θα συμβεῖ, οὔτε δεν θα συμβεῖ. Διότι, πρῶτον, μολονότι ἡ κατάφραση εἶναι ψευδής, ἡ ἀρνηση δεν εἶναι ἀληθής, καὶ μολονότι ἡ ἀρνηση εἶναι ψευδής, ἡ κατάφραση, σύμφωνα με τα παραπάνω, δεν εἶναι ἀληθής. Καὶ, ἐπιπλέον, ἀν εἶναι ἀληθές να πούμε ὅτι κάτι εἶναι λευκό καὶ μεγάλο, πρέπει να ἰσχύουν καὶ τα δύο, καὶ ἀν ἀληθεύει ὅτι θα ἰσχύουν αὖριο, να ἰσχύουν αὖριο. Ἀν οὔτε θα ἰσχύει οὔτε δεν θα ἰσχύει αὖριο, δεν θα ὑπάρχει το 'ὅπως ἔτυχε'. Μια

ναυμαχία, για παράδειγμα, θα έπρεπε τότε ούτε να συμβεί ούτε να μη συμβεί.»¹²

*ἀνάγκη μὲν ἔσεσθαι ναυμαχίαν αὐριον ἢ μὴ ἔσεσθαι, οὐ μέντοι γενέσθαι αὐριον ναυμαχίαν ἀναγκαῖον οὐδὲ μὴ γενέσθαι· «Εἶναι ἀναγκαῖο ὅτι αὐριο εἴτε θα γίνεαι ναυμαχία εἴτε δεν θα γίνεαι, ὅμως δεν εἶναι ἀναγκαῖο ὅτι αὐριο θα γίνεαι ναυμαχία, οὔτε ὅτι αὐριο δεν θα γίνεαι.»*¹³

φανερόν ἄρα ὅτι οὐχ ἅπαντα ἐξ ἀνάγκης οὔτ' ἔστιν οὔτε γίγνεται, ἀλλὰ τὰ μὲν ὁπότερ' ἔτυχεν καὶ οὐδὲν μᾶλλον ἢ ἡ κατάφρασις ἢ ἡ ἀπόφρασις ἀληθής, τὰ δὲ μᾶλλον μὲν καὶ ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ θάτερον, οὐ μὲν ἀλλ' ἐνδέχεται γενέσθαι καὶ θάτερον, θάτερον δὲ μή. «Εἶναι φανερό, ἐπομένως, πως δεν ἰσχύουν οὔτε συμβαίνουν ὅλα

¹² Αριστοτέλης, *Περὶ ἐρμηνείας* 9.18b 17-25.

¹³ Αριστοτέλης, *Περὶ ἐρμηνείας* 9.19a 30-32.

αναγκαστικά, παρὰ ἄλλα μὲν συμβαίνουν ὅπως ἔτυχε, καὶ ἡ κατάφαση τους δεν εἶναι περισσότερο αληθὴς ἀπὸ τὴν ἀρνηση τους, ἐνῶ γιὰ ἄλλα ἰσχύει τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο περισσότερο καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὥστόσο ἐνδέχεται νὰ συμβεῖ καὶ τὸ ἄλλο καὶ ὄχι τὸ πρῶτο.»¹⁴

*Τὸ μὲν οὖν εἶναι τὸ ὄν ὅταν ᾗ, καὶ τὸ μὴ ὄν μὴ εἶναι ὅταν μὴ ᾗ, ἀνάγκη· οὐ μέντοι οὔτε τὸ ὄν ἅπαν ἀνάγκη εἶναι οὔτε τὸ μὴ ὄν μὴ εἶναι· «Αναγκαστικά, ὅταν κάτι ἰσχύει, ἰσχύει, ἐνῶ, ὅταν δεν ἰσχύει, δεν ἰσχύει. Δεν εἶναι σωστό ὥστόσο οὔτε ὅτι καθετί που ἰσχύει ἰσχύει ἀναγκαστικά, οὔτε ὅτι αὐτό που δεν ἰσχύει δεν ἰσχύει ἀναγκαστικά.»*¹⁵

¹⁴ Ἀριστοτέλης, *Περὶ ἐρμηνείας* 9.19a 18-22.

¹⁵ Ἀριστοτέλης, *Περὶ ἐρμηνείας* 9.19a 18-25.

Τούτων δὲ διωρισμένων σκεπτέον ὅπως ἔχουσιν αἱ ἀποφάσεις καὶ καταφάσεις πρὸς ἀλλήλας αἱ τοῦ δυνατόν εἶναι καὶ μὴ δυνατόν, καὶ ἐνδεχόμενον καὶ μὴ ἐνδεχόμενον, καὶ περὶ τοῦ ἀδυνάτου τε καὶ ἀναγκαίου· ἔχει γὰρ ἀπορίας τινάς. «Αφού ξεκαθαρίσαμε αυτά, πρέπει να εξετάσουμε πώς έχουν μεταξύ τους οι αρνήσεις και οι καταφάσεις που αφορούν το δυνατόν και το μη δυνατόν, το ενδεχόμενο και το μη ενδεχόμενο, καθώς και όσον αφορά το αδύνατον και το αναγκαίο. Διότι όλα αυτά παρουσιάζουν κάποιες δυσκολίες.»¹⁶

¹⁶ Αριστοτέλης, *Περί ερμηνείας* 12.21a 34-37.

- Σε σχέση με το ψευδές και το αληθές στο *Περί ερμηνείας* επισημαίνεται αρκετά νωρίς και η σημασία της συναρμογής στις προτάσεις: η αλήθεια ή το ψεύδος αφορά προτάσεις και όχι απλά λέξεις και φράσεις.
- Νωρίς στο έργο επίσης δίνει ο Αριστοτέλης ορισμούς για τους βασικούς όρους που θα χρησιμοποιήσει, το όνομα και το ρήμα. Σε ύστερο σημείο επισημαίνει και τη σπουδαιότητα του ρήματος.
- Παρόλο που διαπιστώνει τη σχετική ευελιξία τις σειρές των όρων, ότι μπορούν δηλαδή οι λέξεις να μετατεθούν χωρίς να αλλάζει η σημασία, αναφέρει ωστόσο τις ειδικότερες σχέσεις που διαμορφώνουν οι λέξεις μεταξύ τους με βάση τη σειρά με την οποία εμφανίζονται ή τα είδη ερμηνείας τους.
- Διαπιστώνουμε άρα έντονη υποψία για την κάθετη δόμηση της γλώσσας και ιεραρχικές σχέσεις, αλλά και τη διαφοροποίηση ανάμεσα στην προτασιακή άρνηση και τη λεξική άρνηση.

- Η γλώσσα αποτελείται άρα από μικρότερα τεμάχια τα οποία μπορούν να συναρμολογούνται μεταξύ τους με διάφορους τρόπους, με διάφορους κανόνες και κάποια περιθώρια ελευθερίας και επιπλέον επ' άπειρον.

Μετατιθέμενα δὲ τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ῥήματα ταύτὸν σημαίνει, οἷον ἔστι λευκὸς ἄνθρωπος – ἔστιν ἄνθρωπος λευκός· «Αν τα ονόματα και τα ῥήματα αντιμετατεθούν, εξακολουθούν να σημαίνουν το ίδιο, για παράδειγμα, 'λευκός είναι ο άνθρωπος' και 'ο άνθρωπος είναι λευκός'».»¹⁷

¹⁷ Αριστοτέλης, *Περί ερμηνείας* 10.20b 1–2.

- Η σπουδαιότητα γενικά των ορισμών στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία φαίνεται με ενάργεια ήδη στους πλατωνικούς διαλόγους, καθώς διάλογοι ολόκληροι ουσιαστικά αφορούν συλλογικές απόπειρες διατύπωσης κατάλληλων ορισμών για τις εξεταζόμενες έννοιες.
- Βασική σωκρατική συμβολή στη δυτική διάνοηση άλλωστε θεωρείται η πρακτική του *ὀρίζεσθαι*, τις συστηματικής τάσης του Σωκράτη και του περίγυρου για αναζήτηση ορισμών.
- Την τάση αυτή ασφαλώς συστηματικά συνεχίζει, όχι πλέον σε διαλογικό πλαίσιο, ο Αριστοτέλης, ενώ στους Στωικούς πλέον φτάνει η ακριβής και εύστοχη διατύπωση ορισμών για φαινόμενα, έννοιες, γένη, είδη και υποείδη σε αξιοθαύμαστο βαθμό.

- Η διατύπωση αποδεκτών ορισμών όπως καλά γνωρίζουν και οι σύγχρονες επιστημονικές κοινότητες, γλωσσολογικές και άλλες, είναι δύσκολο έργο.
- Ήδη στην πλειονότητα των πλατωνικών διαλόγων οι συνομιλητές δεν καταλήγουν σε επαρκή κατά τη γνώμη τους ορισμό για έννοιες, όπως η γνώση, η αρετή κ.ά.
- Όμως η αναζήτηση ορισμών γενικά υποκρύπτει την πεποίθηση για ύπαρξη κανονικότητας στον κόσμο, στα φυσικά και κοινωνικά φαινόμενα, στα οποία υπάγονται και οι φυσικές γλώσσες.

ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ:

ΣΤΩΙΚΟΙ – ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ

ΣΩΚΡΑΤΗΣ → ΑΝΤΙΣΘΕΝΗΣ → ΔΙΟΓΕΝΗΣ → ΚΡΑΤΗΣ → ΖΗΝΩΝ

5^ο αι. π.Χ.

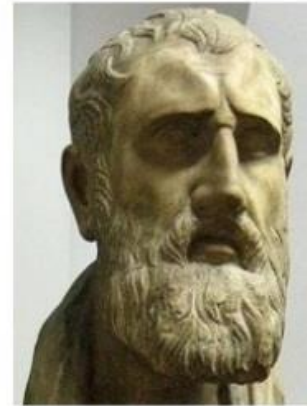
5^ο- 4^ο αι. π.Χ.

5^ο-4^ο αι. π.Χ.

4^ο-3^ο αι. π.Χ.

4^ο-3^ο αι. π.Χ.

- Ιδρυτής του Στωικισμού: **Ζήνων ο Κιτιεύς** (από την Λάρινα της Κύπρου) το 301 π. Χ. Ο Ζήνων ήταν μαθητής του Κυνικού φιλοσόφου Κράτητα (265–285 π. Χ.).

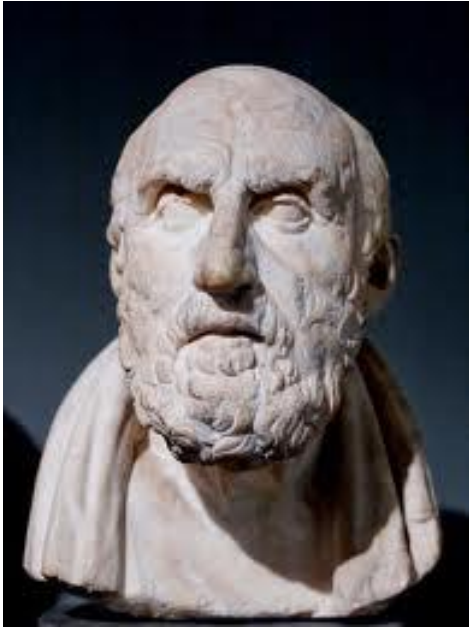

ΣΤΩΙΚΟΙ

ΥΠΕΡ ΑΡΕΤΩΝ

ΚΑΤΑ ΠΑΘΩΝ

ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΟΝ ΟΡΘΟ ΛΟΓΟ

ΧΡΥΣΙΠΠΙΟΣ (279/280–206 π. Χ.)

*μηδὲν ἐγκλητὸν εἶναι μηδὲ μεμπτὸν ἐν τῷ κόσμῳ·
κατὰ τὴν ἀρίστην φύσιν ἀπάντων παραγομένων. «Τίποτε δεν
εἶναι αξιοκατάκριτο στον κόσμο/φύση. Όλα ολοκληρώνονται κατὰ
τον καλύτερο δυνατό τρόπο.»*

(Πλούταρχος, *De Stoicorum repugnantiis* 1051.B.9-11)

μέρη γάρ εἰσιν αἱ ἡμέτεραι φύσεις τῆς τοῦ ὅλου. διόπερ τέλος γίνεται τὸ ἀκολουθῶς τῇ φύσει ζῆν, ὅπερ ἐστὶ κατὰ τε τὴν αὐτοῦ καὶ κατὰ τὴν τῶν ὅλων, οὐδὲν ἐνεργοῦντας ὧν ἀπαγορεύειν εἴωθεν ὁ νόμος ὁ κοινός, ὅσπερ ἐστὶν ὁ ὀρθὸς λόγος.

«Οἱ φύσεις μας εἶναι μέρος τοῦ ὅλου, γι' αὐτό στόχος εἶναι νὰ ζεῖ κανεὶς σύμφωνα με τὴ φύση, δηλαδὴ σύμφωνα με τὴ φύση τῆ δικῆς τοῦ καὶ τοῦ ὅλου, χωρὶς νὰ πράττει τίποτε το ὁποῖο ἀπαγορεύει ὁ κοινὸς νόμος, που εἶναι ὁ ὀρθὸς λόγος.» (πηγή: Διογένης Λαέρτιος 7.88.1-5)

ΘΕΣΗ ΗΔΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

εἰ μὴ γὰρ ἦν Χρύσιππος, οὐκ ἂν ἦν στοά. «Αν δεν υπήρχε ο Χρύσιππος, δεν θα υπήρχε η Στοά.» (Διογένης Λαέρτιος 7.7.183)

ΕΛΕΓΕ Ο ΚΑΡΝΕΑΔΗΣ (Ακαδημεικός Σκεπτικός)

εἰ μὴ γὰρ ἦν Χρύσιππος, οὐκ ἂν ἦν ἐγώ. «Αν δεν υπήρχε ο Χρύσιππος, δεν θα υπήρχα εγώ.»
(Διογένης Λαέρτιος 4.9.62)

Το βασικό έργο του Καρνεάδη και γενικά των Ακαδημεικών Σκεπτικών ήταν η αναίρεση των θέσεων των δογματικών φιλοσόφων και κυρίως των Στωικών.

- Ο Χρύσιππος αντιμετώπιζε τους θεούς της αρχαιοελληνικής θρησκείας ως διαφορετικές όψεις της ίδια πραγματικότητας.
- Υποστηρικτής του τελεολογικού επιχειρήματος, το οποίο ξεκινάει από τον Σωκράτη: αν υπάρχει κάτι που ο άνθρωπος δεν μπορεί να κατασκευάσει, το ον που το κατασκευάζει είναι ανώτερο από τον άνθρωπο.
- Ο άνθρωπος δεν μπορεί να κατασκευάσει όλα όσα περιέχει το σύμπαν, τα ουράνια σώματα κ.ά. Άρα το ον που τα δημιουργήσε είναι ανώτερο από τον άνθρωπο. Άρα ο θεός υπάρχει. (Κικέρων, *De natura deorum* 3.10)

Ειμαρμένη (το καλό πεπρωμένο του σύμπαντος)

- Ο Χρύσιππος είναι ο πρώτος συμβατιστής (compatibilist), εισηγητής δηλαδή της θέσης που συμβιβάζει τον ντετερμινισμό και την αιτιοκρατία με την ανθρώπινη ελευθερία (μετριοπαθής ντετερμινισμός).
- Ακολουθούν στην κατεύθυνση αυτή ο Θωμάς ο Ακινάτης, ο David Hume, ο Thomas Hobbes, ο John Stuart Mill, πιο πρόσφατα (20^ο αιώνα) η Susan Wolf, ο Peter Strawson κ.ά.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗ ΛΟΓΙΚΗ – ΣΤΩΙΚΗ ΛΟΓΙΚΗ

Κατηγορική λογική – Αριστοτέλης, Frege

Προτασιακή λογική – Αριστοτέλης, Χρύσιππος, Peter Abelard (12^ο αιώνα μ.Χ.)

Συμβολική λογική – Gottfried Leibnitz, George Boole, De Morgan

Τροπική λογική – Αριστοτέλης, Διόδωρος Κρόνος & Φίλων ο Διαλεκτικός (4^ο-3^ο αι. π.Χ., Μεγαρική Σχολή), Χρύσιππος, Αβικέννας, Ockham (14^ο αιώνα μ.Χ.), Lewis, Kripke

- Στην κατηγορική λογική εξετάζεται το εσωτερικό της πρότασης, εντοπίζονται και συμβολίζονται ποσοδείκτες (π.χ. όλοι, κάποια) και συνεκτικοί σύνδεσμοι (σύνδεση με τη θεωρία συνόλων).
- Στην προτασιακή λογική οι προτάσεις εξετάζονται ως αδιαίρετες μονάδες, ως ενότητα και εξετάζονται οι σχέσεις μεταξύ σύνθετων και απλών προτάσεων δήλωσης όσον αφορά τις αληθειακές τους τιμές.
- Στο *Περί ερμηνείας* ο Αριστοτέλης κάνει και τα δύο.

Κατηγορική Λογική, π.χ. Το τετράγωνο των αντιθέτων

Όλα τα A είναι B. $\forall$ (καθολικός ποσοδείκτης)	Κανένα A δεν είναι B. $\forall \neg$
Όλα τα δέντρα είναι πράσινα.	Κανένα δέντρο δεν είναι πράσινο.
Κάποια A είναι B. $\exists$ (υπαρξιακός ποσοδείκτης)	Κάποια A δεν είναι B. $\exists \neg$
Κάποια δέντρα είναι πράσινα.	Κάποια δέντρα δεν είναι πράσινα.

Κατηγορική Λογική Το τετράγωνο των αντιθέτων

Όλα τα A είναι B. $\forall$ (καθολικός ποσοδείκτης)	Κανένα A δεν είναι B. $\forall \neg$
<i>πᾶς ἄνθρωπος λευκός</i>	<i>οὐδείς ἄνθρωπος λευκός</i>
Κάποια A είναι B. $\exists$ (υπαρξιακός ποσοδείκτης)	Κάποια A δεν είναι B. $\exists \neg$
<i>ἔστι λευκὸς ἄνθρωπος</i>	<i>οὐκ ἔστι λευκὸς ἄνθρωπος</i>

Αριστοτέλης, *Περί ερμηνείας* κεφ. 6-7. Εμφανίζεται σχηματικά ως τετράγωνο από τον 2^ο αιώνα μ.Χ. και στον Βοήθιο, 5^{ος}-6^{ος} αι. μ.Χ. και εξής.

Κατηγορική Λογική Το τετράγωνο των αντιθέτων

Όλα τα A είναι B.	Κανένα A δεν είναι B.
$\forall$ (καθολικός ποσοδείκτης)	$\forall \neg$
ΔΕΝ ΜΠΟΡΟΥΝ ΝΑ ΑΛΗΘΕΥΟΥΝ ΤΑΥΤΟΧΡΟΝΑ	
<i>πᾶς ἄνθρωπος λευκός</i>	<i>οὐδείς ἄνθρωπος λευκός</i>
Κάποια A είναι B.	Κάποια A δεν είναι B.
$\exists$ (υπαρξιακός ποσοδείκτης)	$\exists \neg$
ΜΠΟΡΟΥΝ ΝΑ ΑΛΗΘΕΥΟΥΝ ΤΑΥΤΟΧΡΟΝΑ	
<i>ἔστι λευκὸς ἄνθρωπος</i>	<i>οὐκ ἔστι λευκὸς ἄνθρωπος</i>

Αριστοτέλης, *Περί ερμηνείας* κεφ. 6-7. Εμφανίζεται σχηματικά ως τετράγωνο από τον 2^ο αιώνα μ.Χ. και στον Βοήθιο, 5^{ος}-6^{ος} αι. μ.Χ. και εξής.

Ἐπεὶ δὲ ἔστι τὰ μὲν καθόλου τῶν πραγμάτων τὰ δὲ καθ' ἕκαστον,
—λέγω δὲ καθόλου μὲν ὃ ἐπὶ πλειόνων πέφυκε κατηγορεῖσθαι,
καθ' ἕκαστον δὲ ὃ μὴ, οἷον ἄνθρωπος μὲν [17b] τῶν καθόλου
Καλλίας δὲ τῶν καθ' ἕκαστον,— ἀνάγκη δ' ἀποφαίνεσθαι ὡς
ὑπάρχει τι ἢ μὴ, ὅτε μὲν τῶν καθόλου τινί, ὅτε δὲ τῶν καθ'
ἕκαστον. ἐὰν μὲν οὖν καθόλου ἀποφαίνηται ἐπὶ τοῦ καθόλου ὅτι
ὑπάρχει ἢ μὴ, ἔσονται ἐναντία ἀποφάνσεις, —λέγω δὲ ἐπὶ τοῦ
καθόλου ἀποφαίνεσθαι καθόλου, οἷον πᾶς ἄνθρωπος λευκός,
οὐδεὶς ἄνθρωπος λευκός· — ὅταν δὲ ἐπὶ τῶν καθόλου μὲν, μὴ
καθόλου δέ, οὐκ εἰσὶν ἐναντία, τὰ μέντοι δηλούμενα ἔστιν εἶναι
ἐναντία, —λέγω δὲ τὸ μὴ καθόλου ἀποφαίνεσθαι ἐπὶ τῶν
καθόλου, οἷον ἔστι λευκὸς ἄνθρωπος, οὐκ ἔστι λευκὸς ἄνθρωπος.
καθόλου γὰρ ὄντος τοῦ ἄνθρωπος οὐχ ὡς καθόλου χρῆται τῇ
ἀποφάνσει· τὸ γὰρ πᾶς οὐ τὸ καθόλου σημαίνει ἀλλ' ὅτι καθόλου.

«Εφόσον από τα πράγματα άλλα είναι καθολικά και άλλα καθέκαστα—ως καθολικά εννοώ αυτά που μπορούν να κατηγορηθούν σε πολλά, ενώ ως καθέκαστα αυτά που δεν μπορούν, π.χ. ο άνθρωπος ανήκει στα καθολικά, ενώ ο Καλλιός στα καθέκαστα—είναι αναγκαίο, όταν κανείς αποφαίνεται ότι κάτι ισχύει ή όχι, άλλοτε τούτο να αφορά κάτι καθολικό και άλλοτε κάτι καθέκαστο. Αν λοιπόν κανείς αποφαίνεται καθολικά όσον αφορά κάτι καθολικό ότι ισχύει ή όχι—και με το να αποφαίνεται κανείς καθολικά για κάτι καθολικό εννοώ, π.χ. το ‘κάθε άνθρωπος είναι λευκός’ και το ‘ουδείς άνθρωπος είναι λευκός’—τότε θα έχουμε ενάντιες αποφάνσεις. Όταν όμως αποφαίνεται μεν για κάτι καθολικό, αλλά όχι καθολικά, τότε δεν είναι ενάντιες, μολονότι αυτά που δηλώνονται μπορεί να είναι ενάντια. Και με το να αποφαίνεται κανείς μη καθολικά όσον αφορά κάτι καθολικό εννοώ, π.χ. το ‘ο άνθρωπος είναι λευκός’ και

το ‘ο άνθρωπος δεν είναι λευκός’. Επειδή, ενώ ο ‘άνθρωπος’ είναι κάτι καθολικό, στη συγκεκριμένη απόφαση δεν χρησιμοποιείται ως καθολικό. Διότι το ‘κάθε’ σημαίνει όχι ότι είναι καθολικό, αλλά ότι χρησιμοποιείται καθολικά.»

Τροπικό τετράγωνο των αντιθέτων [ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, LEIBNITZ]

Μπορεί (πιθανότητα) – πρέπει (αναγκαιότητα)

Έστω A μία πρόταση δήλωσης:

Η Μαρία είναι εκπαιδύτρια δελφινιών.

Αναγκαστικά A $\Box A$	Αναγκαστικά $\neg A$ $\Box \neg A$
Πιθανόν A $\Diamond A$	Πιθανόν $\neg A$ $\Diamond \neg A$

Προτασιακή Λογική: εξέταση των αληθειακών τιμών των προτάσεων συνολικά και των επιπτώσεων και του ρόλου των συνεκτικών συνδέσμων (παγκόσμια)

ΣΥΜΒΟΛΟ	ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ
$\neg$	Λογική άρνηση
$\vee$	ή (διάζευξη)
$\wedge$	και (σύζευξη)
$\rightarrow$	Αν..., τότε... (υποθετικός συλλογισμός)

πβ. Πίνακες αληθειακών τιμών (truth tables)

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗ ΛΟΓΙΚΗ – ΣΤΩΙΚΗ ΛΟΓΙΚΗ

- Μολονότι είναι σημαντικές οι επικαλύψεις μεταξύ αριστοτελικής και στωικής λογικής και οι Στωικοί βασίστηκαν στο αριστοτελικό σύστημα, διαφοροποίηση υπάρχει όσον αφορά τις προτάσεις δήλωσης του μέλλοντα.
- Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι δεν μπορούμε να αποτιμήσουμε αυτές τις προτάσεις ως αληθείς ή ψευδείς (*Περί ερμηνείας* κεφ. 9).
- Οι Στωικοί υποστηρίζουν ότι και οι προτάσεις δήλωσης μέλλοντα έχουν αληθειακή τιμή, ως αληθείς ή ψευδείς, απλά δεν είναι αυτό γνωστό σε μας. Είναι άρα το μέλλον προκαθορισμένο.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ: ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΠΡΟΚΑΘΟΡΙΣΜΕΝΟ

ἔστιν ἀρχὴ τῶν ἐσομένων καὶ ἀπὸ τοῦ βουλευέσθαι καὶ ἀπὸ τοῦ πράξαι τι [...] Φανερόν ἄρα ὅτι οὐχ ἅπαντα ἐξ ἀνάγκης οὔτ' ἔστιν οὔτε γίνεται, ἀλλὰ τὰ μὲν ὁπότερ' ἔτυχε.

«Υπάρχει αρχή των μελλοντικών γεγονότων και στην (ανθρώπινη) απόφαση και στις πράξεις [...]. Είναι άρα εμφανές ότι δεν προκύπτουν όλα αναγκαστικά, ούτε θα μπορούσαν να είναι, αλλά κάποια πράγματα προκύπτουν από τύχη.»

(Αριστοτέλης, *Περί ερμηνείας* 9.1837)

Η ΑΡΧΗ ΤΟΥ ΑΠΟΚΛΕΙΟΜΕΝΟΥ ΤΡΙΤΟΥ

ἀνάγκη μὲν ἔσεσθαι ναυμαχίαν αὐριον ἢ μὴ ἔσεσθαι.

«Αναγκαστικά ή θα γίνει αύριο ναυμαχία ή δεν θα γίνει.»¹⁸

Συμβατές ίσως θέσεις και με την Αρχή της απροσδιοριστίας, αν υπό το πρίσμα και των Στωικών, δεν θεωρήσουμε ανώτατο κριτήριο αλήθειας το τι μπορεί να γίνει αντιληπτό και κατανοητό από τον άνθρωπο (σε κάθε χρονική στιγμή).

Βλ. Κικέρων, *De fato*, Σέξτος Εμπειρικός, Hájek (2009) και βιβλιογραφία εκεί.

¹⁸ Αριστοτέλης, *Περί ερμηνείας* 9.18b 17-25.

ΣΤΩΙΚΟΙ – ΥΠΟΘΕΤΙΚΟΙ ΛΟΓΟΙ

συνημμένον οὖν ἀληθές ἐστιν οὗ τὸ ἀντικείμενον τοῦ λήγοντος μάχεται τῷ ἡγουμένῳ, οἷον "εἰ ἡμέρα ἐστί, φῶς ἐστι." τοῦτ' ἀληθές ἐστι: τὸ γὰρ "οὐχὶ φῶς," ἀντικείμενον τῷ λήγοντι, μάχεται τῷ "ἡμέρα ἐστί." συνημμένον δὲ ψευδός ἐστιν οὗ τὸ ἀντικείμενον τοῦ λήγοντος οὐ μάχεται τῷ ἡγουμένῳ, οἷον "εἰ ἡμέρα ἐστί, Δίων περιπατεῖ": τὸ γὰρ "οὐχὶ Δίων περιπατεῖ" οὐ μάχεται τῷ "ἡμέρα ἐστί." (Διογένης Λαέρτιος Βίοι φιλοσόφων 7.1.73)

Ἡγούμενο (υπόθεση) <i>εἰ ἡμέρα ἐστί,</i>	Επόμενο (απόδοση) <i>φῶς ἐστι.</i>	Υποθετικός λόγος $X \rightarrow Y$
Αληθές	Αληθές	Αληθές
Αληθές	Ψευδές	Ψευδές
Ψευδές	Αληθές	??
Ψευδές	Ψευδές	Αληθές

ΤΟ ΣΥΝΑΦΕΣ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

καὶ ἐπεὶ συμβαίνει τὴν γῆν ὕσαντος γίνεσθαι διάβροχον, καὶ ἢ διάβροχος, ὑπολαμβάνομεν ὕσαι. Τὸ δ' οὐκ ἀναγκαῖον. «Και ἐπειδὴ ἰσχύει πως ὅταν βρέχει ἡ γῆ εἶναι βρεγμένη, θεωρούμε και πως ὅταν εἶναι βρεγμένη πως ἔχει βρέξει. Αυτό ὅμως δεν εἶναι ἀπαραίτητο.»

(Αριστοτέλης, Σοφιστικοὶ Ἐλεγχοὶ 168a).

- Δεν συμφωνοῦν οἱ φιλόσοφοι Διόδωρος, Φίλων και Χρύσιππος στις συνθήκες ἀλήθειας των υποθετικῶν συλλογισμῶν, ἀλλὰ οὔτε και ἡ σχετικὴ σύγχρονη ἐρευνα συμφωνεῖ στο τι ἐννοοῦσαν σε διάφορες περιπτώσεις.

- Ειδικά στην περίπτωση του Χρύσιππου, γνωρίζουμε ότι έγραψε περισσότερα από 700 συγγράμματα, από τα οποία δεν σώζεται τίποτε, εκτός από τους τίτλους. Τα 300 ήταν για τη λογική (Διογένης Λαέρτιος *Βίοι φιλοσόφων* 7.7).
- Έχουμε έμμεσες πηγές για τις θεωρίες των Στωικών γενικότερα και συχνά από ιδεολογικούς αντιπάλους τους, οπότε δεν γνωρίζουμε πόσο ευμενείς ή αξιόπιστες ήταν οι πληροφορίες.
- Υποψιαζόμαστε ότι είναι παιδαγωγικοί οι λόγοι του Αριστοτέλη για το ότι αρνείται ότι και οι δηλώσεις μέλλοντα έχουν αληθειακή τιμή.
- Αν θεωρήσουμε το μέλλον προκαθορισμένο ακυρώνεται η δύναμη της ανθρώπινης πρωτοβουλίας στην ιστορία.

- Ιδιαίτερα για τους Στωικούς είναι σημαντική η διάκριση ανάμεσα στα ἐφ' ἡμῖν και τα οὐκ ἐφ' ἡμῖν (όσα είναι στην εξουσία μας και όσα δεν είναι).
- Όμως είναι η άρνηση του ανθρώπου να αποδεχτεί αυτή τη διάκριση (ἐφ' ἡμῖν και οὐκ ἐφ' ἡμῖν), που συντείνει στην πρόοδο του πολιτισμού.

ΑΝΤΙΣΘΕΝΗΣ

5^{ος}-4^{ος} αιώνας π. Χ.

*Ἀρχὴ παιδεύσεως ἡ τῶν
ὀνομάτων ἐπίσκεψις.*

«Αρχή της διαπαιδαγώγησης
είναι η μελέτη των λέξεων.»

(πηγή: Επίκτητος, Διατριβαί 1.17.12)

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ (με βάση)

Αριστοτέλης, *Περί ερμηνείας*: Καλλιγάς, Πάυλος. 2011. *Κατηγορίες, Περί ερμηνείας*.

Μετάφραση, εισαγωγή, επιμέλεια: Πάυλος Καλλιγάς. Αθήνα: Νήσος.

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Giannakidou, Anastasia. 2012. The Greek future as an epistemic modal. Στο: International Conference on Greek Linguistics – ICGL 10. Komotini, Greece: University of Thrace.

Giannakidou, Anastasia. 2014. The futurity of the present and the modality of the future: a commentary on Broekhuis and Verkuyl. *Natural Language and Linguistic Theory* 32(3).1011-1032.

Hájek, Alan. 2009. Two Interpretations of Two Stoic Conditionals. *Logical analysis and history of Philosophy* 12.206-221.

Κωτσάνη, Ναταλία. 2012. Τροπική λογική και θεωρία αντιστοίχισης. Διπλωματική Εργασία, Επιβλέπων: Άρης Παγουρτζής, Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο.
<http://dspace.lib.ntua.gr/dspace2/bitstream/handle/123456789/43381/kotsani.pdf?sequence=4>

Portner, Paul. 2009. *Modality*. Oxford: Oxford University Press.

Scholz, Heinrich. 1961. *Concise history of logic*. New York: Philosophical Library.

Whitehead, Alfred North & Russell, Bertrand. 1927. *Principia Mathematica*. 2η έκδοση. 1962, Cambridge at the University Press, London

www.historyoflogic.com, Corraza, Raul. 2016. History of logic

< <https://www.historyoflogic.co/website-pdf/logic-Letter.pdf> >